

dr inż. arch. Krzysztof Szarejko
Katedra Projektowania Środowiskowego
Wydział Architektury
Politechnika Gdańska
e-mail: kszare@pg.gda.pl

KASZUBSKI DOM DREWNIANY - TRADYCJA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

Rural dwelling house in the Kaszuby region - local tradition and contemporary way - abstract

Traditional cultural environment of the countryside requires complex attitude to the problems, which are determined by the tradition of a place. This complexity should be understood as a study on whole problem, design and realizing referring to the actual rural space - to define desirable relations between objects being introduced into existing landscape. The traditional rural dwelling house has always been the most prominent element of rural development.

All features of local tradition and cultural characteristics have focused in the home of Kaszuby. It reflects the development of building technology, furthermore, it reveals economic situation and social status of the dwellers, as well as their material and spiritual culture. New architectural patterns, which have recently appeared in the area of Kaszuby, disregard the local tradition and landscape. Alien character of these objects is reflected in their form, their functional arrangement, and finally, spatial arrangement of rural settlements. In order to protect the cultural landscape, as well as typical spatial structures of rural settlements, an investment process should comply with obligatory rules, which define the form of the objects and spatial arrangement of the villages, in accordance with the local tradition.

1. Wprowadzenie

Obserwowane obecnie w wielu krajach zainteresowanie rodowodem kulturowym, tradycją „małą ojczyzną” przybiera postać powszechnego zjawiska społecznego stanowiącego swoistą reakcję na uniformizujące działanie cywilizacji industrialnej. Jego istotą jest poszukiwanie związku z określonym kręgiem tradycji z lokalną społecznością i z jej przestrzenią życiową, gdzie potrzebą współczesnego człowieka staje się uzyskanie poczucia tożsamości kulturowej.

Na obszarach wiejskich Polski trwa wciąż jeszcze proces odwrotny. Współczesne procesy społeczno-gospodarczych przeobrażeń polskiej wsi doprowadziły do zmian w sferze kulturowej, których wyrazem stały się m.in. zanik tradycyjnych cech przestrzennych krajobrazu kulturowego wsi i upowszechnienie zrywających z tą tradycją zuniformizowanych wzorców zabudowy i układów przestrzennych osiedli wiejskich. Kaszuby, należące do regionów o wyraźnej, wciąż jeszcze żywej tradycji kulturowej, podlegają tym samym procesom przekształceń, grożącym utratą tożsamości kulturowej mieszkańców. Celowość nawiązania we współczesnej architekturze Kaszub do ich tradycji budownictwa ludowego ma więc silne uzasadnienie społeczne.

Obserwowany od niedawna nawrót do regionalizmu w architekturze ma charakter powierzchowny, ograniczony do przypadkowego stosowania i mieszania form zaczerpniętych z różnych tradycji. Dotychczasowe badania prowadzone na obszarze Pomorza, wskazują, że kontynuacja tradycji we współczesnej architekturze Kaszub wymaga uwzględnienia nie tylko cech fizjonomicznych, lecz także niektórych związków funkcjonalno-przestrzennych¹.

Równocześnie coraz większego znaczenia nabiera problem uwzględniania przesłanek ekologicznych w kształtowaniu wiejskiej zabudowy mieszkaniowej, wyrażający się potrzebą poszukiwania rozwiązań energooszczędnych i ograniczających negatywne oddziaływanie na środowisko.

2. Charakterystyka cech regionalnych rodzimej architektury Kaszub i Kociewia

2.1. Zarys rozwoju form tradycyjnego budownictwa ludowego.

Zróznicowanie środowiska naturalnego miało wielki wpływ na dzieje osadnictwa regionu. Ze względu na warunki glebowe tereny Kaszub Południowych, częściowo Północnych, a także Kociewia Leśnego, Kaszub Zachodnich i Borów Tucholskich piaszczyste i zalesione były zasiedlane znacznie

wolniej niż tereny o glebach urodzajnych tj. Pas Nadmorski i Kociewie Polne – zwłaszcza w jego wschodniej części. Warunki glebowe wpływały też na zróżnicowanie ekonomiczne regionu, a co za tym idzie na poziom kultury materialnej poszczególnych subregionów. Również zarządzenia administracyjne władz pruskich w XIX wieku, które wpłynęły niekorzystnie na stan zachowania tradycyjnego budownictwa regionu, znacznie bardziej zaważyły na obszarach silniejszych gospodarczo.

Stan zachowania architektury ludowej regionu oraz przekazy ustne miejscowej ludności, pozwalają prześledzić rozwój kaszubskiego domu mieszkalnego na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci.

Okres ten charakteryzował się znacznymi przeobrażeniami społeczno-ekonomicznymi wsi kaszubskiej (uwłaszczenie, reformy administracyjne władz pruskich, rozwój turystyki i rekreacji w ostatnim trzydziestoleciu itp.) i związanym z nimi postępowaniem w poziomie życia i kultury materialnej ludności oraz stopniowym zanikiem starych tradycji budowlanych.

Rozwój chałupy kaszubskiej wyraża się w przejściu od małego jednoprzestrzennego budynku z otwartym paleniskiem, jaki był używany jeszcze końcu XVIII wieku przez najuboższą warstwę ludności /biedotę wiejską, pasterzy, sezonowych rybaków/ do czteroizbowego dwutraktowego domu o pełnym programie funkcjonalnym, dla którego wzorzec stanowił dworek drobnej szlachty kaszubskiej. Między tymi dwoma skrajnymi formami układu znajdują się liczne formy pośrednie, z których większość rozwinięta była i użytkowana przez poszczególne warstwy silnie zróżnicowanej ekonomicznie kaszubskiej społeczności wiejskiej już w XVIII wieku, a następnie przez cały wiek XIX jak również w początkach wieku XX. Podnoszenie się poziomu życia ludności zaznaczało się przede wszystkim stopniowym przejmowaniem przez warstwy uboższe od warstw zamożniejszych coraz bardziej rozwiniętych form budynku mieszkalnego.

Można rozróżnić następujące typy rozplanowania domu kaszubskiego:

I

- A. Chałupa jednoizbowa jednoprzestrzenna (zanikła całkowicie do ok. połowy XIX w.)
- B. Chałupa jednoizbowa, z wydzieloną częścią przedsiionkową (spotykana w rejonach najsłabszych ekonomicznie jeszcze w pocz. XX w.)

II

- A. Chałupa dwuizbowa, jednostraktowa
- B. Chałupa dwuizbowa, dwustraktowa (układ ten występował najczęściej w chałupach z podcieniem szczytowym, pełnym w postaci bezpodcieniowej rzadko, głównie w I poł. XIX w.)

III

- A. Chałupa trzyizbowa, półotraktowa (pojawiała się w I poł. XIX w., rozpowszechniona była na terenach o nasilonej kolonizacji niemieckiej)

IV - Chałupa czteroizbowa, dwustraktowa.

(uwaga: pod pojęciem izby należy rozumieć każde pomieszczenie mieszkalne – izbę, alkierz, dużą komorę a w przypadku typu II i III czasami także warsztat rzemieślniczy)

Ponadto do połowy XIX wieku wznoszone były na Kaszubach chałupy podcieniowe – z podcieniami szczytowymi, narożnymi i wnekowymi – o układach jak powyższe lub (w przypadku chałup z podcieniem narożnym) nieco zredukowanych.

Pomieszczenia mieszkalne skupione były wokół szerokiego komina usytuowanego centralnie (jedynie w chałupach typu I – asymetrycznie) tak, by możliwe było opalanie z niego pieców, a pierwotnie kominków ogrzewczych, we wszystkich pomieszczeniach.

Mimo to układ chałupy kaszubskiej cechuje pewna asymetria, nawet w przypadku budynków typu IV. Dopiero koniec XIX wieku i wprowadzana wówczas standaryzacja budownictwa przyczyniły się do powstania tendencji do symetrii w kształtowaniu układu i bryły domu kaszubskiego.

Bryła chałupy kaszubskiej jest prosta i zwarta, przykryta wysokim dachem dwuspadowym lub naczółkowym, przy czym dymnikowy dach naczółkowy występujący w XVIII wieku powszechnie w Pasie Nadmorskim i na Kaszubach Zachodnich był formą przejętą z budownictwa słowiańskiego i zachodnio-pomorskiego, gdzie stosowany był odmienny od kaszubskiego system ogniowy (komora

dymowa zamiast komina). Dach ten występujący sporadycznie także na Kaszubach Północnych, Środkowych i w zach. części Kaszub Południowych zanikł niemal zupełnie w ciągu XIX wieku ustępując miejsca prostym dachom dwuspadowym, o utrwalonym tradycją nachyleniu połaci około 45°. W II połowie XIX wieku pojawił się na Kaszubach dwuspadowy dach spłaszczony wprowadzony przez budownictwo zestandaryzowane. Występuje on w domach o podwyższonych ścianach wzdłużnych, posiadających często mieszkalną „górkę” podkreślającą symetrię obowiązującą w tego typu założeniach. Budownictwo standardowe o dachach spłaszczonych powszechne było na przełomie XIX i XX wieku zwłaszcza we wsiach Pasa Nadmorskiego oraz Kaszub Północnych, ale jego przykłady można spotkać bardzo często na obszarze całego regionu Kaszub i Kociewia.

Chałupy podcieniowe wznoszono na Kaszubach w XVIII i w poł. XIX wieku. Zasięg ich występowania obejmował niemal cały region z wyjątkiem Pasa Nadmorskiego oraz płn.-zach. części Kaszub Północnych. Pochodzenie podcienia kaszubskiego nie jest jasne. Prawdopodobnie wprowadzony został w majątkach ziemskich do zabudowy folwarcznej, stąd dopiero został przejęty również przez wsie chłopskie. Budynki z podcieniem szczytowym pełnym przestano wznosić po uwłaszczeniu. W ich miejsce pojawiły się w I poł. XIX wieku chałupy z podcieniem narożnym, bardziej przystosowane do zmienionych warunków społecznych. Podcień szczytowy pełny występował na Kociewiu oraz na Kaszubach Południowych, Zachodnich i Środkowych. Podcień narożny (nie przebudowany z podcienia pełnego) na Kaszubach Południowych, Środkowych i Północnych. Znacznie rzadziej spotykana jest wnęka podcieniowa w ścianie wzdłużnej budynku mieszkalnego – spotkać ją można do końca XIX wieku na Kociewiu i Kaszubach Południowych, głównie w obiektach o charakterze dworowym, skąd też forma ta się wywodzi. Jeszcze rzsadsze, pojedyncze przykłady budynków z podcieniem wystawkowym na Kociewiu Polnym i Kaszubach Południowych są zapewne zapożyczeniem z terenu Powiśla, jako pozostające w sferze wpływów budownictwa żuławskiego.

Tradycyjne budownictwo kaszubskie posługiwało się konstrukcjami drewnianymi: zrębową, sumikowo-łątkową, mieszaną (zrębowo-sumikowo-łątkową) oraz szkieletową z wypełnieniem glinianym. Konstrukcje całkowicie drewniane już w XVIII wieku wyparte były z terenów północnych regionu, a ich zasięg zmniejszył się jeszcze bardziej w ciągu XIX wieku. Linia podziału – dosyć płynna – przebiega równoleżnikowo przez Kaszuby Zachodnie, Środkowe i Kociewie Polne. Konstrukcja zrębowa przetrwała głównie na Kaszubach Południowych i w Borach Tucholskich; na Kociewiu powszechniej stosowana była konstrukcja mieszana. Inne materiały budowlane jak kamień i glina bita stosowane były w budownictwie mieszkalnym sporadycznie. Kamień można spotkać głównie w zabudowie folwarcznej z przełomu XIX i XX wieku w Pasie Nadmorskim i na Kociewiu Polnym. Głina używana była czasami przez ludność uboższą na Kociewiu Leśnym, Kaszubach Środkowych i Północnych.

W II poł. XIX wieku w budownictwie wiejskim regionu pojawiła się cegła, która rozpowszechniając się stopniowo wyparła z czasem konstrukcje drewniane, zwłaszcza w rejonach o silniejszej strukturze gospodarczej.

Tradycyjnym pokryciem dachów chałup kaszubskich była słoma. Rzadziej stosowano do tego celu trzcinę, gonty lub szyndle (pokrycia drewniane występowały czasem na Kaszubach Środkowych, Południowych oraz w Borach Tucholskich i na Kociewiu Leśnym).

Pokrycia ceramiczne – nawet w budynkach murowanych – stosowane były stosunkowo rzadko, głównie na Kociewiu Polnym i w Pasie Nadmorskim. Dachy spłaszczone pokrywano z reguły papą.

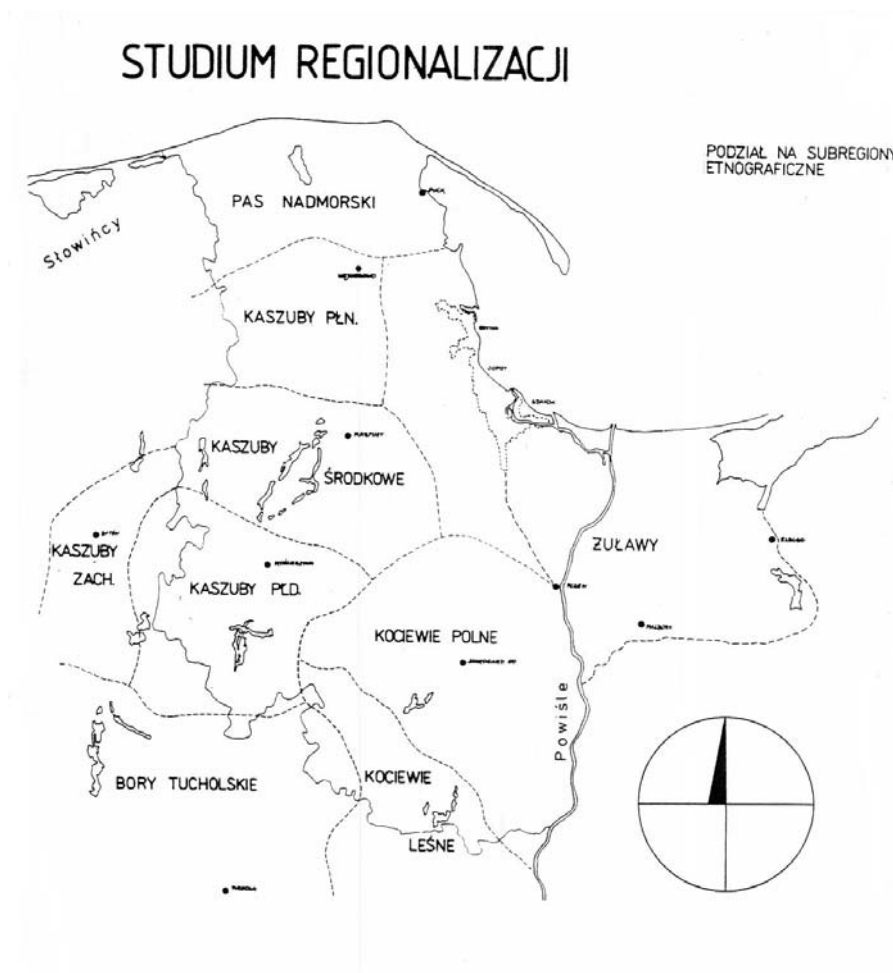
Wystrój architektoniczny budownictwa kaszubskiego jest niezwykle skromny i ogranicza się praktycznie do niezbędnych elementów utylitarnych w charakterze i formie. Stosunkowo najokazalej prezentują się podcienia, gdzie o dekoracyjności formy decyduje opracowanie ciesielskie zmieczowań, może być ono jednak maksymalnie uproszczone.

W budynkach szkieletowych sama konstrukcja ścian stanowi element dekoracyjny, dzięki kontrastowi ciemnego drewna z bielonymi polami wypełnienia, regularnemu rytmowi słupów i rygli (pojedynczych lub podwójnych), zastrzałom na narożach. Szczyty chałup kaszubskich są z reguły obite pionowymi deskami niezależnie od konstrukcji ścian przyziemia. Jedynie szczyty domów z naczółkiem posiadają tę samą konstrukcję co ściany.

W Pasie Nadmorskim i na Kaszubach Północnych – w rejonach występowania dawniej dachów naczółkowych szczyty budynków o dachach dwuspadowych są odeskowane jedynie w górnej części (na wysokości dawnego naczółka). Dodatkową dekorację szczytu stanowią deski wiatrowe, zasłaniające strzechę, oraz ozdoby nadszczytowe – pazdury, lub rzadziej – śparogi.

Na tle skromnego, funkcjonalnego wystroju budownictwa kaszubskiego bardzo okazale prezentuje się architektura, Kociewia i Borów Tucholskich z bogatym detalem architektonicznym.

Podcienia posiadają tu często ozdobne profilowane słupy i miecze a także nadproża. Okna i drzwi opatrzone są wyrzynanymi fantazyjnie opaskami. Szczyty są często odeskowane romboidalnie i ukośnie ułożonymi deskami. Zwęgłowanie naroży przykrywa się profilowanymi deskami. Ponadto stolarka drzwiowa (często bardzo ozdobna) i okienna jak również okiennice są malowane, co stanowi dodatkowy akcent dekoracyjny.

plansza 1. źródło: materiały własne Katedry Projektowania Środowiskowego WAPG

2.2. Synteza

Synteza, oparta na wyborze wyżej wymienionych typów tradycyjnych domów przedstawia odpowiadające każdemu z nich i uznane za najbardziej reprezentatywne cechy regionalizujące.

Brano pod uwagę charakterystyczne usytuowanie w zagrodzie, ustawienie względem drogi, rzut i jego ewolucję, konstrukcję ścian i fundamentów, pokrycie dachu i konstrukcję więźby dachowej oraz detal architektoniczny (plansze 2 – 4). Uwzględniono także XX-wieczne tendencje kształtowania formy budynku mieszkalnego i towarzyszące im zestawienia materiałowe.

Pod względem etnograficznym obszar Kaszub i Kociewia wykazuje dużą różnorodność cech tradycji kulturowej, pozwalającą wyodrębnić szereg subregionów (plansza 1):

- Pas Nadmorski,
- Kaszuby Północne,
- Kaszuby Środkowe,
- Kaszuby Południowe,
- Kaszuby Zachodnie,
- Kociewie Polne,
- Kociewie Leśne.

Obserwacja ewolucji form domu mieszkalnego na całym rozpatrywanym obszarze wykazuje tendencje do upodabniania się budynków z poszczególnych subregionów, stąd próby podtrzymywania za wszelką cenę subregionalnych różnic – choć historycznie uzasadnione – wydają się być skazane na niepowodzenie.

Bardziej istotne z punktu widzenia ujęcia syntetyzującego jest poszukiwanie powinowactwa form spotykanych w poszczególnych subregionach i na obszarach ościennych oraz ocena stopnia odrębności regionu jako całości na tle regionów sąsiednich. W tym kontekście dotychczasowe badania prowadzą do przekonania o celowości traktowania regionów Kaszub i Kociewia, a nawet całego obszaru Pomorza Wschodniego /z wyłączeniem unikatowych enklaw kulturowych w rodzaju Żuław/, jako terytorium o względnie jednorodnej tradycji form domu mieszkalnego, a w każdym razie o przewadze powinowactwa tych form nad różnicami. Przyczyny tego zjawiska mają uzasadnienia historyczno-polityczne, gospodarcze i społeczne, przy czym silnym czynnikiem swoiście integrującym poszczególne obszary stał się fakt ich przynależności do zaboru pruskiego i obowiązującej w jego obrębie legislacji i przepisów budowlanych. Dopiero na tym tle kulturowym ujawniła się mozaika lokalnych zróżnicowań form, zapewne w mniejszym stopniu wynikające ze specyficznej tradycji miejsca, co z przesłanek etnograficznych.

3. Ocena możliwości wykorzystania elementów tradycji we współczesnej architekturze Kaszub i Kociewia.

3.1. Uwagi ogólne.

Wprowadzenie nowych form architektonicznych na obszarze Kaszub i Kociewia wymaga od projektanta zapoznania się nie tylko z ogólnym zarysem rozwoju budownictwa ludowego na tym terenie, ale także zgłębienia problemu bardziej szczegółowo i zorientowania się w niuansach jakie kryją się w nieskomplikowanych na pozór formach. Brak dobrego rozeznania w materiale tak historycznym jak i technicznym może w konsekwencji doprowadzić do powstania form pozostających w sprzeczności z krajobrazem kulturowym terenu.

Warto też zapoznać się z budownictwem terenów sąsiednich: Pomorza Środkowego, Żuław, Kujaw, aby uniknąć niezamierzonego efektu pochopnego wystylizowania i podkreślenia formy zapożyczonej przez miejscowe budownictwo od sąsiadów.

Badania terenowe winny uwzględnić przede wszystkim bezpośrednie sąsiedztwo projektowanego obiektu tj. miejscowość w której ma być wzniesiony i najbliższą jego okolicę i powinny dotyczyć:

- charakteru rozplanowania zabudowy miejscowości,
- jej skali,
- form w niej występujących,
- miejscowych tradycji – także w przekazach ustnych.

Czerpanie wzorów z rejonów dalszych /czasami nawet sąsiedniej wsi/ może być błędem, o ile nie stwierdzimy, że w miejscu gdzie ma powstać nowy obiekt dane formy kiedykolwiek występowały. Również nieporozumieniem może okazać się sięganie po wzory unikatowe albo formy związane z obiektami o innym tradycyjnie przeznaczeniu – np. przenoszenie form budownictwa gospodarczego do budownictwa mieszkalnego. Korzystanie z wzorów pozamiejscowych winno być bardzo ostrożne.

Uwagi powyższe odnoszą się przede wszystkim do projektów indywidualnych. Wszystkie te zastrzeżenia nie wykluczają możliwości stworzenia projektów typowych, które mogłyby znaleźć zastosowanie nawet na całym badanym obszarze, z tym, że projekt typowy o takim przeznaczeniu musi być formą bardzo oszczędną w wyrazie.

3.2. Uwagi szczegółowe

3.2.1. Usytuowanie obiektu.

Tradycyjne budownictwo kaszubskie nie wykształciło typowego modelu usytuowania poszczególnych budynków na działce siedliskowej i w stosunku do drogi. Powszechna na terenie całej Polski w XIX wieku tendencja przechodzenia od zabudowy szczytowej do szerokofrontowej na Kaszubach /mimo istniejących w tym względzie wskazań administracyjnych/ była realizowana tylko połowicznie. Usytuowanie budynku zależało od kształtu działki, miejscowej tradycji, nawet od tradycji konkretnej działki (poprzednia zabudowa).

Budynek mieszkalny mógł się znajdować blisko drogi, albo w znacznym od niej oddaleniu – nigdy nie był jednak sytuowany bezpośrednio przy drodze, zawsze posiadał choćby niewielki przedogródek. Wyjątek stanowiły budynki folwarczne – podcieniowe.

3.2.2. Tradycja miejscowa.

Zróznicowany teren, wielkość form rozplanowania wsi oraz różnice w poziomie ekonomicznym, strukturze zawodowej miejscowej ludności itp. sprawiły, że niemal każda ze wsi posiada swoisty charakter indywidualizujący ją i odróżniający od wsi sąsiednich – różnice te mogą być bardzo silne. Sprowadzają się one ogólnie do specyficznego dla każdej miejscowości krajobrazu kulturowego, a także:

- charakteru architektonicznego zabudowy,
- skali poszczególnych obiektów,
- rodzaju tradycyjnie stosowanych konstrukcji i materiału,
- form wystroju architektonicznego.

Uchwycenie tych cech i umiejętne ich wykorzystanie w zabudowie nowoprojektowanej jest jednym z warunków stworzenia struktur współgrających z otoczeniem.

3.2.3. Dobór materiału.

Tradycyjne budownictwo Kaszub posługiwało się materiałami naturalnymi: drewnem, gliną i kamieniem. W II połowie XIX wieku stosowano nie otynkowaną cegłę. Ściany tynkowane należy zaliczyć tu do rzadkości. Drewno wydaje się niemal koniecznym materiałem do stosowania także w budynkach nowo wznoszonych. Koszt tego materiału musi siłą rzeczy limitować jego użycie. Należy jednak pamiętać, że dla budownictwa kaszubskiego poza drewnianą całkowicie konstrukcją ścian stosowano częściowo drewnianą konstrukcję szkieletową /na terenach północnych/ deski szalujące szczyty oraz ściany.

Natomiast materiałem tradycyjnym łatwym do wykorzystania w nowym budownictwie jest kamień polny. Ściany z kamienia należą do rzadkości, ale duże kamienie polne podkładane pod podwalinę początkowo tylko w narożach, z czasem przekształciły się w fundament masywny. Podmurówka kamienna na terenach zasobnych w ten budulec osiągnęła niejednokrotnie znaczną wysokość, nawet do połowy wysokości ściany wyżej murowanej, szkieletowej czy nawet drewnianej. Materiały pokryciowe w budownictwie tradycyjnym to głównie słoma, rzadziej trzcina, szynkle lub gonty. Dachówka ceramiczna ze względu na wysoki koszt nie była na tych terenach powszechna /częściej występowała na Kaszubach Północnych/ także w czasach nowszych. Wymieniając pokrycia na ogniotrwałe miejscowa ludność stosowała i stosuje chętniej dachówkę cementową i falisty eternit. Przy dachach spłaszczonych powszechne jest stosowanie papy.

3.2.4. Proporcje i bryła.

Budynki kaszubskie charakteryzują się bryłą zwartą, założoną na planie prostokąta. Wysokość ścian przyziemia – także w starszych budynkach murowanych – wynosi około 2 m., co nadaje bryle przysadzisty charakter. Elementami rozczłonkowanymi były przybudówki, ganki, wnęki i wreszcie podcienia.

Podcienia kaszubskie stanowiły w zewnętrznym obrazie domu kaszubskiego najistotniejszy element różnicujący go od budownictwa innych rejonów Polski w tym także regionów sąsiednich. Jest to też forma doskonale nadająca się do zastosowania dla uatrakcyjnienia i zindywidualizowania zabudowy nowoprojektowanej. Przykładem jej wykorzystania są budowane w latach 20-tych poniatówki (Poniatówki są jednak zarazem przykładem niewłaściwego ustawienia proporcji bryły – przyziemia i dachu).

Wydaje się, że podobnie jak podcień, forma przybudówki powszechnie na Kaszubach stosowana, mogłaby w nowym budownictwie stanowić element rozczłonkowania i ożywienia bryły (zarówno przybudówka boczna jak i szczytowa).

Znamienną cechą bryły domu kaszubskiego jest pewna asymetria (również w budynkach o dwustronnie zabudowanej sieni) oraz funkcjonalne rozmieszczenie otworów okiennych i drzwiowych (w budynkach starszych); charakterystyczne jest silne zbliżenie okien do węgła (ściany szczytowej i wzdłużnej) dla

oświetlenia naroża wielkiej izby. Również warte podkreślenia jest stosowanie okien dwu- i jednoskrzydłowych i brak użycia okien trójskrzydłowych.

Dach tradycyjnego domu kaszubskiego jest stosunkowo wysoki, dwuspadowy, w rejonie Pasa Nadmorskiego i Kaszub Północnych posiadać mógł naczółek. Dach przyczółkowy nigdy tu nie występował, dach czterospadowy – wyjątkowo i obie te formy należy wykluczyć w nowoprojektowanych obiektach. Natomiast dość powszechnie i z pewnością do wykorzystania w nowym budownictwie są dachy spłaszczone dwuspadowe i pulpitowe (na dobudówkach).

Wysoki dach dwuspadowy w XIX wieku konstruowany był wg określonych proporcji – posiadał kąt prosty w szczycie. Wydaje się, że przywrócenie tych proporcji w architekturze nowoprojektowanej mogłoby stać się ważnym czynnikiem integrującym starą i nową architekturę.

Dom kaszubski nie posiadał zbyt wyładowanych okapów.

Obiekty z XVIII i I połowy XIX wieku posiadają jednak dość często wysunięty jeden z okapów – nad ścianą wzdłużną opatrzoną wejściem. Wysunięcie takiego okapu domu mieszkalnego nie przekracza 30 – 40 cm. Natomiast znacznie silniej osłonięte były w tym czasie ściany frontowe budynków inwentarskich (50 – 70 cm).

3.2.5. Detal architektoniczny.

W budownictwie kaszubskim detal architektoniczny odgrywał stosunkowo niewielką rolę – był bardzo skromny, często ograniczał się do niezbędnych elementów wykończenia budynku. Stosunkowo najbogatsze formy dekoracyjne posiadały podcienia ale i one w obiektach skromniejszych mogły ograniczać się do niezbędnych funkcjonalnie elementów jak słup lub zastrzały. W budynkach ważnymi elementami wystroju były deski wiatrowe w szczytach pazdury lub śparogi wieńczące szczyt, koziołki mocujące strzechę w kalenicy, wycięcia doświetlające w odeskowaniu szczytów /na Kaszubach szczyty deskowane były zazwyczaj prosto/, ewentualnie odeskowania ścian zwykle z listwami nabitymi na styku desek. W budynkach o konstrukcji szkieletowej ważną rolę w wystroju zewnętrznym odgrywała sama konstrukcja – czasami elementy drewniane były poczernione (częściej w Pasie Nadmorskim i Kaszubach Północnych), ale częściej pozostawiano je niemalowane i bielono tak samo jak całą ścianę. Układ elementów konstrukcji szkieletowej był zazwyczaj bardzo prosty: słupy, jeden lub dwa rygle, zastrzały w narożach. Ozdobniejsze układy można spotkać na Kaszubach Północnych i w Pasie Nadmorskim (zwłaszcza w ich części zachodniej) w budynkach standardowych o spłaszczonych dachach. Budynki te miały zazwyczaj ozdobnie ukształtowaną konstrukcję półpiętra – w przyziemiu zazwyczaj prostą. Krzyż świętego Andrzeja nawet tutaj stosowany był sporadycznie, na pozostałym obszarze Kaszub nie występował.

Znacznie większe znaczenie posiada detal architektoniczny na Kociewiu. Domy kociewskie poza elementami charakterystycznymi również dla budownictwa kaszubskiego posiadały bogatą dekorację w której najważniejszymi elementami były:

- ozdobne szczyty objane deskami o skośnym lub romboidalnym układzie,
- profilowane deski osłaniające zwęgłowania budynków o konstrukcji mieszanej – konsekwencja popularnego stosowania również konstrukcji sumikowo - łątkowej,
- ganki o ozdobnej snycerce,
- bogata oprawa okien: okiennic, opaski profilowane gzymsy nad i podokienne itp.,
- ozdobna stolarka drzwi – stosowanie naddrzwiowego oświetlenia.

Warto ponadto podkreślić, że podcienia kociewskie były zazwyczaj ozdobniejsze od kaszubskich, bogato profilowane. W budownictwie Kociewia ważną rolę odgrywał też wystrój malarski. Stolarkę drzwiową i okienną malowano najczęściej na kolor zielony lub niebieski, zaś ściany – zwłaszcza na Kociewiu Leśnym, zabezpieczając smołą, malowano często na czarno.

4. Wnioski

Wykazanie zależności pomiędzy kształtowaniem zabudowy i jej otoczenia w oparciu o przykłady w formie obrazkowego przedstawienia zagadnienia przybliży zrozumienie istoty tego problemu; poczynając od zasady podziału na działki budowlane, poprzez przestrzenny układ zabudowy na działce (zagrodzie) do określenia optymalnej wielkości i proporcji budynku.

Wykorzystanie elementów tradycji w projektowaniu zabudowy na terenach wiejskich naszego regionu jest możliwe, czego dowodem mogą być opracowania wykonane przez zespół naukowo-badawczy Katedry Projektowania Środowiskowego Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej².

Osadnictwo na Kaszubach cechuje duża różnorodność form układów osadniczych wywodzących się zarówno z uwarunkowań naturalnych, jak i historycznych. Różnorodność form rozplanowania wsi, zróżnicowany poziom ekonomiczny, struktura zawodowa miejscowej ludności sprawiają, że każda wieś posiada swój indywidualny charakter wyróżniający ją od wsi sąsiednich, nawet w obrębie tego samego regionu.

Kontynuacja tradycji miejsca wymaga określenia się we współczesnej działalności architektonicznej do cech charakterystycznych miejsca. Znajomość tradycji miejsca jest podstawą działań w zakresie architektury danego terenu. Tym samym tradycja form architektonicznych staje się podstawą do działań architektonicznych w danym mikroregionie. Wartość danego mikroregionu wynika z wzajemnego stosunku form architektonicznych do siebie i do przestrzeni. Określa to wartość wnętrza krajobrazowego, którego zespół cech stanowi o istnieniu mikroregionu.

Uzasadnione są badania wyodrębnionych subregionów krajobrazowo-architektonicznych, a w ślad za tym wytyczenie mikroregionów o jednakowych cechach środowiska kulturowego poprzez charakterystykę, wnętrza krajobrazowych, np. dla określonych typów wsi, przysiółków. Tradycja regionalna to także szereg elementów jej układu funkcjonalno-przestrzennego, kształtowanie otoczenia i formowanie zespołów zabudowy.

Za celowe należy uznać opracowanie dla poszczególnych mikroregionów zasad kształtowania pojedynczych budynków i ich układów na działkach, które by obowiązywały dla określonego obszaru. W odniesieniu do szczególnie atrakcyjnych i wartościowych mikroregionów zasady te powinny zawierać bardzo szczegółowe wytyczne, które uwzględniają jednocześnie wymagania konserwatorskie.

Upowszechnienie rozwiązań projektowych realizujących tę ideę wymaga edukacji społeczeństwa w zakresie tradycyjnej kultury przestrzennej i zasad jej kontynuacji. Jedną z form edukacji może stać się wydawnictwo instruktażowe. Jego sfinalizowanie powinno nastąpić poprzez pozyskanie zainteresowanego zagadnieniem wydawcy. Celowe wydaje się przeprowadzenie konsultacji formy wydawnictwa wśród potencjalnych użytkowników.

¹ Studium regionalizacji środowiska kulturowego wsi Pomorza (Problem Resortowy MNSzWiT R-I. 1), maszynopis w zbiorach Katedry Projektowania Środowiskowego Wydziału Architektury PG, 1980.

² Pierwiastki tradycji we współczesnej architekturze wsi w regionie Kaszub (Program Resortowy RPBR nr 16), maszynopis w zbiorach Katedry Projektowania Środowiskowego Wydziału Architektury PG, 1990

Literatura

1. Baranowski i in., *Kaszuby i Żuławy, czyli rzecz o metodzie* [w:] ARCHITEKTURA, nr 3/1985;
2. Baranowski A., *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Politechnika Gdańska, monografie, nr 2,
3. Kiełczewska-Zaleska Z., *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, Warszawa, 1956;
4. Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*, Gdańsk, 1987;
5. *Modrô-Krôjna, Przewodnik po Muzeum-Kaszubskim Parku Etnograficznym we Wdzydzach Kiszewskich*, 2001,
6. *Obszary wiejskie - problemy, projekty, wizje*, ECOVAST, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, 2002,
7. *Regionalne budownictwo na Kaszubach Jeziornych w XXI wieku*, materiały z sesji (Wieżyca, 6 października 2000), Warszawa, 2001,
8. Sadkowski T., Szarejko K., *Chata za miastem*, Gdańsk, 1978.